

Leert literatuur je het leven? Over het stimuleren van zelfinzicht en sociaal inzicht via literatuuronderwijs

1. Inleiding

Literaire fictie lezen kan het zelfinzicht en sociaal inzicht van lezers bevorderen, bijvoorbeeld wanneer het leidt tot inleving in en empathie met anderen, tot nadenken over wie je in de toekomst (niet) zou willen zijn of tot het heroverwegen van (voor)oordelen over anderen (o.a. Hakemulder 2000; Richardson & Eccles 2007; Bal & Veltkamp 2013). Onderzoek op dit gebied is vooral uitgevoerd met volwassen deelnemers in de context van vrijetijdslezen, en niet in het kader van literatuuronderwijs. Kunnen zulke persoonlijke en sociale inzichten ook bij adolescenten tot stand komen in het kader van literatuuronderwijs? Hoe kunnen we zulke inzichten stimuleren? En waarom zouden we dat eigenlijk doen?

2. Persoonlijke en sociale leerervaringen bij literatuuronderwijs

In het voorjaar van 2015 hebben 297 bovenbouwleerlingen (15-19 jaar) een leerverslag geschreven over wat ze over zichzelf en over anderen hadden geleerd door het lezen van literaire teksten bij Nederlands en door het volgen van literatuurlessen. In totaal verzamelden we bijna 3000 leerervaringen, waaruit bleek dat deze leerlingen inderdaad persoonlijke en sociale inzichten hadden opgedaan via literatuuronderwijs. We benoemen hieronder enkele categorieën van zulke inzichten, het percentage leerlingen dat minimaal één zo'n uitspraak deed en geven daarbij voorbeelden (voor meer categorieën, zie: Schrijvers, Janssen & Rijlaarsdam 2016).

Categorie	Voorbeelden
<p><i>Leren over jezelf en anderen als personen</i> (80% van de leerlingen): o.a. persoonlijkheidsbeschrijvingen, vergelijkingen van jezelf met anderen, gevoelens van empathie (inleving) en sympathie (medeleven) voor anderen in de wereld, begrip voor wat anderen kunnen doormaken.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • “Ik heb geleerd dat mijn persoonlijkheid best wel een beetje uniek is. Dat ik dingen anders zie dan anderen”. • “Door het lezen van <i>De helaasheid der dingen</i> leerde ik dat je jeugd veel invloed heeft op de persoon die je later wordt: hoe je denkt, reageert en hoe sociaal je bent”.
<p><i>Leren over jezelf en anderen als literaire lezers</i> (65%): o.a. uitspraken over literaire vaardigheden en leesgewoonten, aannames over hoe anderen over literatuur denken, affectieve reacties t.a.v. fictieve personages (herkenning, identificatie, narratieve empathie en sympathie).</p> <p><i>Levenslessen</i> (33%): uitspraken die bewustwording laten zien van het belang of de complexiteit van bepaalde sociale fenomenen; uitspraken worden gegeneraliseerd naar mensen in het algemeen (gebruik van het inclusief ‘we’ of ‘je’).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • “Ik heb gemerkt dat ik het moeilijk vind een verhaal in één keer te begrijpen”. • “Door boeken heb ik geleerd dat ik weinig tot niets herken van mijn eigen leven”. • “Bij het lezen voel je je alsof je de hoofdpersoon bent. Ik ervaarde haar ervaringen”. • “Ik heb geleerd dat je niet te snel zou moeten oordelen over andere mensen”. • “Tijdens literatuurlessen heb ik ervaren dat we blij moeten zijn dat we het zo goed hebben”. • “Door boeken te lezen heb ik gemerkt dat het leven niet zo makkelijk is als het lijkt”.
<p><i>Leren over je toekomstig (on)gewenste zelf</i> (13%): uitspraken over wie je in de toekomst (niet) zou willen zijn en wat je (niet) zou willen worden, doen of bereiken.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • “Door boeken te lezen weet ik nu wat voor man en vader ik later wil worden”. • “Door het lezen van <i>Gelukkige slaven</i> heb ik ontdekt dat ik nooit verblind wil worden door geld”.

De leerlingen maakten ook een auteursherkenningstest die een indicatie gaf van hun belezendheid. Uit de resultaten bleek dat belezendheid en de hoeveelheid opgeschreven persoonlijke en sociale leerervaringen niet met elkaar samengingen: ook minder belezende leerlingen rapporteerden zulke inzichten.

3. Op weg naar ontwerpprincipes: een literatuurstudie

De bevestiging dat literatuuronderwijs leerlingen persoonlijke en sociale inzichten kan bieden, vormde de basis voor het ontwerp van een reeks literatuurlessen, met als doel leerlingen laten ervaren dat literatuur hen aan het denken kan zetten over zichzelf en over sociale fenomenen. Aan de basis van deze lessenreeks lagen ontwerpprincipes die gewoonlijk geformuleerd worden als middel-doel relaties: als we leeropbrengst A willen bereiken, dan vergroten we de kans daarop met strategie B / leeractiviteit C / docentactiviteit D.

Een systematische verkenning van de wetenschappelijke literatuur leverde veertien empirische interventiestudies op, gericht op het stimuleren van persoonlijke of socia-

le inzichten in literatuurlessen, bijvoorbeeld het terugdringen van vooroordelen of het stimuleren van morele ontwikkeling. De helft van de studies werd uitgevoerd in de Verenigde Staten (bv. Garrod 1989; White 1995; Malo-Juvera 2014); de overige onderzoeken werden verricht in onder meer Italië, Groot-Brittannië en Israël. Analyse ervan leidde tot vier algemene ontwerpprincipes:

<i>Als we leerlingen willen laten ervaren dat literatuur hen aan het denken kan zetten over zichzelf en over sociale fenomenen, dan...</i>	
Ontwerpprincipe	Voorbeelden van concrete uitwerkingen (incl. bronnen)
... kan een variëteit aan literaire teksten, met verschillende kenmerken, dit bewerkstelligen – <i>het tekstkeuze-principe</i> .	<ul style="list-style-type: none"> • literaire teksten lezen waarin morele dilemma's vooropstaan om morele ontwikkeling te stimuleren; • fantasy lezen waarin minderheidsgroepen gegeneraliseerd kunnen worden naar diverse groepen in de 'echte wereld', om vooroordelen te heroverwegen; • metaforische verhalen of gedichten lezen om zelfreflectie te stimuleren.
... moeten we relevante levenservaringen van leerlingen triggeren zodat ze nieuwe inzichten uit literaire teksten kunnen verbinden aan hun eigen levens – <i>het trigger-principe</i> .	<ul style="list-style-type: none"> • autobiografisch schrijven over het thema van een verhaal, voorafgaand aan het lezen van dat verhaal; • een schrijftaak doen die direct gerelateerd is aan een literaire tekst, bijvoorbeeld de titel aanvullen; • in groepjes of in de klas voorkennis van of persoonlijke ervaringen met bepaalde onderwerpen of concepten verkennen.
... moet tijdens de literatuurles een gevoel van veiligheid worden gecreëerd, zodat leerlingen zich vrij voelen om hun ervaringen te delen – <i>het veiligheidsprincipe</i> .	<ul style="list-style-type: none"> • docenten corrigeren persoonlijke reacties van leerlingen niet, zelfs niet als reacties 'ongewenst' zijn; • docenten of opdrachten vragen niet expliciet naar emoties of persoonlijke ervaringen, maar blijven dicht bij de tekst; • leerlingen geven schriftelijk persoonlijke reacties op een literaire tekst, maar hoeven deze niet openlijk in de klas te delen.
... moet dialogisch leren worden toegepast, waarin authentieke leerling-gesprekken, het verkennen van tegengestelde perspectieven en affectieve reacties op literaire teksten centraal staan – <i>het dialogisch principe</i> .	<ul style="list-style-type: none"> • gesprekken in groepjes gaan vooraf aan klassengesprekken; leerlingen reageren eerst individueel en schriftelijk op een literaire tekst, voordat hen gevraagd wordt of ze die reactie in de klas willen delen; • leerling-gestuurde en docent-gestuurde dialogische leeractiviteiten zijn beiden effectief en kunnen worden gecombineerd of afgewisseld.

4. Tot slot

Literatuur(onderwijs) kan volgens de leerlingen die deelnamen aan onze eerste studie inzicht bieden in persoonlijke en sociale aspecten van het leven: wat voor persoon je bent of zou willen zijn, hoe personages of mensen met elkaar omgaan, hoe je je tot anderen verhoudt, welke sociale situaties empathie of compassie in je oproepen, enz. Onze bevindingen suggereerden dat leerlingen hier al over kunnen nadenken, ook als

ze nog weinig literaire leeservaring hebben. Onze tweede studie liet zien dat uiteenlopende literaire teksten zulke inzichten kunnen stimuleren. Het triggeren van relevante persoonlijke ervaringen, het creëren van een veilige leeromgeving en het toepassen van dialogisch leren zijn veelbelovende principes die de basis vormen voor een reeks literatuurlessen waarin persoonlijke en sociale inzichten centraal staan.

Rest de vraag waarom we bij literatuurlessen aandacht zouden willen besteden aan persoonlijke en sociale inzichten die literatuur je zou kunnen bieden. Het antwoord schuilt in onze optiek in het verkennen van de waarde van literatuur: vormt het onze ideeën over onszelf en anderen? Welke onderscheidende kenmerken van literatuur dragen daaraan bij – ‘thematiek’, ‘taal en stijl’, ‘symboliek’, ‘verhaalstructuur’? Wat heeft literatuur ons eigenlijk te bieden in het leven? Als deze kwesties verkend worden in literatuurlessen, is er aandacht voor zowel de literaire als de persoonlijke en sociale ontwikkeling van leerlingen. Wellicht leidt zo’n meerduidig perspectief tot een grotere betrokkenheid bij literatuuronderwijs. Dat onderzoeken we in een interventiestudie naar de effecten van de ontworpen lessenreeks.

Referenties

- Bal, M. & M. Veltkamp (2013). “How does fiction reading influence empathy? An experimental investigation on the role of emotional transportation”. In: *Plos One*, 8, p. 1-12.
- Hakemulder, F. (2000). *The moral laboratory: experiments examining the effects of reading literature on social perception and moral self-knowledge*. Amsterdam: John Benjamins.
- Malo-Juvera, V. (2014). “Speak: The effect of literary instruction on adolescents’ rape myth acceptance”. In: *Research in the Teaching of English*, 48 (4), p. 407-427.
- Richardson, P.W. & J.S. Eccles (2007). “Rewards of reading: toward the development of possible selves and identities”. In: *International Journal of Educational Research*, 46 (6), p. 341-356.
- Schrijvers, M., T. Janssen & G. Rijlaarsdam (2016). “‘Dat een boek kan veranderen hoe je naar de wereld kijkt’: de impact van literatuuronderwijs op zelfinzicht en sociaal inzicht van bovenbouwleerlingen in havo en vwo”. In: *Levende Talen Tijdschrift*, 17 (1), p. 3-13.
- White, B.F. (1995). “Effects of autobiographical writing before reading on students’ responses to short stories”. In: *The Journal of Educational Research*, 88 (3), p. 173-184.